

10 De accountant en transparante communicatie. Een opstap naar het einde van de verklaring van de externe accountant?

Feikje van der Hoek en Dick de Waard

10.1. Inleiding

De verklaring die de externe accountant jaarlijks afgeeft bij de jaarrekening die hij heeft gecontroleerd, noemen we tegenwoordig de controleverklaring. In officiële termen ‘verklaring van de externe accountant’ of in de Engelstalige jaarrekeningen van veel beursfondsen ‘*report of the independent auditor*’. De inhoud van deze verklaring (vroeger gewoon de accountantsverklaring) is in de loop der jaren veranderd. Met ingang van 2013/2014 is de meest recente wijziging van kracht. Voor organisaties van openbaar belang wordt een uitgebreide controleverklaring voorgeschreven: het *long form auditor’s report*. In dit hoofdstuk wordt vanuit de rol van de externe accountant (hierna: de accountant) in het speelveld van corporate governance een gecomprimeerd overzicht gegeven van de wijze waarop de accountant communiceert met zijn¹ opdrachtgevers en het maatschappelijk verkeer. Daarbij wordt een toelichting gegeven bij de diverse vormen van communicatie en de bijzondere rol die de accountantsverklaring daarbij inneemt. Vanuit een kort historisch perspectief ten aanzien van de ontwikkeling van de controleverklaring wordt een toelichting gegeven bij de toepassing van de meest recente vorm: het *long form auditor’s report*. Deze toelichting wordt aangevuld met inzichten die zijn verkregen uit een beknopt empirisch onderzoek naar de praktische toepassing van deze uitgebreide controleverklaring in 2013, 2014 en 2015. Daarbij worden opvallende verschillen zichtbaar ten aanzien van de inhoud van de verklaringen en de accountantsorganisaties die ze hebben verstrekt. Dit alles leidt tot spannende conclusies. Afsluitend worden overwegingen geformuleerd die zijn gericht op een meer informatieve controleverklaring, door onder meer te putten uit de andere vormen van communicatie door de accountant.

¹ Met de aanduiding ‘externe accountant’ of ‘accountant’ wordt niet bedoeld op personen – dit kunnen mannen of vrouwen zijn – maar op de functie, zijnde een mannelijk zelfstandig voornaamwoord.

10.2. De accountant in het speelveld

10.2.1 Informatiekloof

De Nederlandse Corporate Governance Code richt zich op de rol van de raad van bestuur, de raad van commissarissen, de aandeelhouders en de accountant in het belang van de onderneming en de daarmee verbonden partijen. In deze code wordt van elk van deze organen beschreven wat hun primaire taken en verantwoordelijkheden zijn, waarbij ten aanzien van het functioneren van de accountant met name wordt ingegaan op de communicatie door de accountant met de personen belast met governance.

De rol van de accountant vindt zijn oorsprong in het agency-vraagstuk. Zonder dit zo te benoemen, werd het agency-vraagstuk al in het begin van de vorige eeuw geduid door Th. Limperg in zijn 'leer van het gewekte vertrouwen'. Hij beschrijft daarin dat door de toenemende omvang van ondernemingen meer en meer sprake was van een scheiding tussen eigendom en leiding en dat externe financiering een grotere rol ging spelen.² Dit hield in dat ondernemingen zich dienden te verantwoorden naar hun geldschieters (eigenaren en externe financiers) door het verstrekken van periodieke informatie: waaronder de jaarrekening. Ondanks deze informatievoorziening, blijkt sprake van een informatiekloof. De leiding van de onderneming beschikt per definitie over meer informatie aangaande het reilen en zeilen van de onderneming dan de aandeelhouders en externe financiers die meer op afstand staan en voor hun informatie afhankelijk zijn van de ondernemingsleiding, die mogelijk een eigen belang heeft of een andere visie op de wijze waarop doelstellingen moeten worden gerealiseerd en risico's kunnen worden genomen.

Om deze informatiekloof te verkleinen, is de raad van commissarissen in het leven geroepen. Echter, ook de raad van commissarissen kampt met een aantal specifieke vraagstukken, waaronder een beperkte beschikbaarheid en een beperkte deskundigheid op het gebied van de controle van (financiële) informatie. Behoeftte was aan een onafhankelijke deskundige. Als gevolg van deze ontwikkeling is het accountantsberoep uit de markt ontstaan.

De accountant wordt benoemd door de algemene vergadering van aandeelhouders, op voordracht van de raad van commissarissen, die op haar beurt wordt geadviseerd door de audit commissie en het bestuur.³ Naast het feit dat de accountant specifiek in opdracht van de aandeelhouders de controle van de jaarrekening uitvoert, wordt hij in die rol ook gezien als de vertrouwenspersoon van het maatschappelijk verkeer. Dit betreft de brede groep belanghebbenden rondom de onderneming die ook geïnformeerd wil worden omtrent de (financiële) prestaties van de onderneming.

² Th. Limperg: De functie van den accountant en de leer van het gewekte vertrouwen, MAB februari 1932.

³ Principe V. 2. Nederlandse Corporate Governance Code

De accountant communiceert omtrent de uitkomsten van de verrichte controlewerkzaamheden met zijn opdrachtgevers. Met het oog daarop zijn in de wet,⁴ in de Nederlandse Corporate Governance Code en in de specifieke accountantsregeling bepalingen vastgelegd waarop hierna nader wordt ingegaan. De belangrijkste communicatie door de accountant vindt plaats door middel van de controleverklaring; het eindproduct van de accountantscontrole. Maar er zijn meer vormen van communicatie.

10.2.2 Communicatie door de externe accountant

De controleverklaring

De kerntaak van de accountant betreft de controle van de jaarrekening. De uitkomsten hiervan worden opgenomen in de controleverklaring. De controleverklaring is daarmee het belangrijkste ‘product’ van de accountant. De controleverklaring betreft een verklaring omtrent de getrouwheid van de jaarrekening.⁵ De accountant verklaart dat de jaarrekening een getrouwe weergave is van de hoogte en samenstelling van het in de jaarrekening gepresenteerde eigen vermogen en resultaat over het boekjaar en dat de jaarrekening qua inrichting aan de wettelijke voorschriften voldoet. De accountant kan van zijn goedkeurende oordeel afwijken indien de jaarrekening (ernstige) tekortkomingen bevat, of als (relevante) onderdelen van de jaarrekening niet controleerbaar zijn gebleken.

In de wet is vastgelegd dat in deze verklaring een minimum aan informatie moet worden opgenomen. Naast het oordeel omtrent de getrouwheid van de jaarrekening is het van belang dat duidelijk wordt op welke jaarrekening de controleverklaring betrekking heeft en op basis van welke verslaggevingsrichtlijnen de jaarrekening is opgesteld. Daarnaast kan in de verklaring een verwijzing worden opgenomen naar bepaalde zaken welke in het bijzonder de aandacht verdienen. Tevens wordt melding gedaan van relevante gebleken tekortkomingen en wordt een oordeel opgenomen over de verenigbaarheid van het bestuursverslag met de jaarrekening alsmede een oordeel over de inhoud van het bestuursverslag (‘materiële onjuistheden in het verslag’).

Het accountantsverslag

Het is een wettelijke verplichting dat de accountant over zijn onderzoek (‘de controle van de jaarrekening’) verslag uitbrengt aan de met de governance belaste personen (de raad van commissarissen en de raad van bestuur). Dit is het accountantsverslag. In de wet zijn minimale eisen opgenomen ten aanzien van de inhoud van dit verslag. Het enige dat de wet voorschrijft, is dat de accountant in zijn verslag bevindingen moet melden met betrekking tot de betrouwbaarheid en continuïteit van de geautomatiseerde gegevensverwerking.

In de regelgeving voor de accountants, welke wordt vastgesteld door de wetgever en de Nederlandse Beroepsorganisatie voor Accountants (hierna: NBA) en in de

⁴ Artikel 2:393 lid 4 en 5 Burgerlijk Wetboek.

⁵ Artikel 2:393 lid 5 Burgerlijk Wetboek.

Nederlandse Corporate Governance Code zijn gedetailleerde bepalingen opgenomen ten aanzien van de inhoud van het accountantsverslag. De Nederlandse Corporate Governance Code vraagt van de accountant om in zijn verslag een toelichting te geven bij de wijze waarop het controleproces is verlopen, de samenwerking met interne auditors en zijn onafhankelijkheid. Daarnaast wordt van de accountant gevraagd om een analyse te geven van de financiële uitkomsten voor zover die niet in het jaarverslag zijn opgenomen, een beschouwing te geven ten aanzien van bijzondere posten en mutaties en opmerkingen te maken over de kwaliteit van de prognoses en budgetten. Ten slotte is het gewenst dat de accountant bevindingen, opmerkingen en aanbevelingen rapporteert ten aanzien van de kwaliteit van de interne beheersing, het risicomanagement en de naleving van wet- en regelgeving. In de specifieke standaarden voor accountants zijn in NV COS 260⁶ overeenkomstige bepalingen en aanbevelingen ten aanzien van de inhoud van het accountantsverslag opgenomen.

De bepalingen in de Nederlandse Corporate Governance Code en in NV COS 260 zijn indicatief en op hoofdlijnen geformuleerd. Doordat in de wet, de Code en in de NV COS geen duidelijke handreikingen zijn opgenomen voor de inrichting van het accountantsverslag, verschilt de inhoud daarvan per accountant. Het accountantsverslag is veelal niet openbaar en dus niet beschikbaar voor bijvoorbeeld de aandeelhouders.

De management letter

In de praktijk brengt de accountant, naast de controleverklaring en het accountantsverslag, ook de management letter uit. In de management letter rapporteert de accountant aan het bestuur van de onderneming over zijn bevindingen ten aanzien van de kwaliteit van de administratieve organisatie en interne beheersing. De management letter wordt veelal uitgebracht na afronding van de interim-controle. De management letter is niet verplicht op grond van wet- en regelgeving, maar is een aspect van de natuurlijke adviesfunctie van de accountant. De rapportering middels een management letter is onderdeel van de overeenkomst tussen de accountant en zijn cliënt.

Toelichting in de algemene vergadering van aandeelhouders

De accountant kan worden gevraagd om aanwezig te zijn in de algemene vergadering van aandeelhouders (AVA). Daar waar de accountant in het verleden enigszins terughoudend was om in de vergadering het woord te voeren, wordt tegenwoordig van de accountant een actief optreden in de AVA verwacht. Hij dient actief het woord te voeren om zijn werkzaamheden toe te lichten. Ook zal hij toestaan dat leden van de raad van commissarissen en raad van bestuur in de AVA informatie verstrekken uit de management letter.⁷

⁶ NV COS 260: Communicatie met de met governance belaste personen.

⁷ Maatregel 4.5 en 4.6, Rapport In het Publiek Belang, Werkgroep Toekomst Accountantsberoep 2014.

Ter afsluiting

In tabel 1 zijn de communicatievormen van de accountant en de gebruikerskring schematisch weergegeven.

Tabel 1: Communicatie door de accountant

Raad van bestuur	Raad van commissarissen	Aandeelhouders	Maatschappelijk verkeer
<ul style="list-style-type: none"> •Controle-verklaring •Mondelinge toelichting •Accountants verslag •Management letter 	<ul style="list-style-type: none"> •Controle-verklaring •Mondelinge toelichting •Accountants verslag 	<ul style="list-style-type: none"> •Controle-verklaring •Mondelinge toelichting 	<ul style="list-style-type: none"> •Controle-verklaring

Uit tabel 1 blijkt, dat de accountant in de richting van zijn feitelijke opdrachtgevers – de aandeelhouders en het maatschappelijk verkeer – de minste informatie verstrekt. Daar waar de raad van bestuur en de raad van commissarissen meer in detail worden geïnformeerd, moeten de aandeelhouders en het maatschappelijk verkeer het doen met de controleverklaring, waarbij de aandeelhouders in hun jaarvergadering nog om een mondelinge toelichting van de accountant kunnen vragen.

10.3. De controleverklaring nader belicht

10.3.1 Een korte terugblik

De controleverklaring geeft dus inhoud aan de communicatie van de accountant in de richting van zijn opdrachtgevers. Dit betekent dat dit een belangrijk document is, waarin relevante informatie met de opdrachtgevers moet worden gedeeld. De controleverklaring is daarmee al sinds het einde van 19^e eeuw een belangrijk onderwerp van discussie.⁸ Het document heeft in de afgelopen 140 jaren – en dan vooral in de laatste 25 jaren – een sterke ontwikkeling doorgemaakt. In het begin van de vorige eeuw bestond de verklaring vaak uit niet meer dan een enkele zin, waarin werd gemeld dat het financieel verslag was gecontroleerd en akkoord bevonden. Het streven van Th. Limperg⁹ was eigenlijk alleen een handtekening onder de balans om daarmee aan te geven dat deze juist was. Vervolgens werd het

⁸ R. Chandler & J.R. Edwards: Recurring issues in auditing: back to the future?, *Accounting, Auditing & Accountability Journal* Vol. 9 Nr. 2 1996, p. 4-29.

⁹ Th. Limperg: De functie van den accountant en de leer van het gewekte vertrouwen, MAB februari 1932.

toch belangrijk om duidelijker aan te geven wat de accountant had gedaan en of sprake was van bevindingen. Tegen het einde van de vorige eeuw bestond de controleverklaring uit twee volzinnen. In een NIVRA-brochure uit 1991¹⁰ is de volgende voorbeeldverklaring opgenomen.

Voorbeeld 1: Accountantsverklaring uit 1991

ACCOUNTANTSVERKLARING

Wij hebben de jaarrekening 1990 van Onderneming NV te Groningen gecontroleerd. Dit onderzoek is verricht in overeenstemming met algemeen aanvaarde controlegrondslagen.

Op grond van dit onderzoek zijn wij van oordeel dat deze jaarrekening een getrouw beeld geeft van de grootte en samenstelling van het vermogen van de vennootschap op 31 december 1990 en van het resultaat over 1990 en ook overigens in overeenstemming is met de wettelijke bepalingen inzake de jaarrekening.

30 maart 1991

Registeraccountant RA

Uit de Richtlijnen voor de Accountantscontrole 2002 (NIVRA) blijkt dat deze tekst in 2002 verder is uitgebreid. De controleverklaring anno 2002 bestaat uit meerdere paragrafen, waarin – naast de opdrachtformulering, de identificatie van de jaarrekening en het oordeel – ook zeer beknopte informatie wordt gegeven over de verantwoordelijkheid van de accountant en het management ten aanzien van de jaarrekening(controle) en over de werkzaamheden die de accountant heeft verricht, alsmede het wettelijk normenkader dat hij daarbij heeft gebruikt. In 1991 bestond de gemiddelde controleverklaring uit ongeveer 78 woorden en in 2002 en de jaren daarna is dit opgelopen tot gemiddeld 690 woorden. Inmiddels zijn in 2015 controleverklaringen afgegeven die qua omvang variëren tussen 1.800 en 5.800 woorden met een gemiddelde rond 3.100 woorden. Tot 2013 werden de controleverklaringen gevuld met voorgeschreven standaardteksten, waardoor de controleverklaringen – uitzonderingen daargelaten – tot dat moment allemaal dezelfde inhoud hadden. De grote verschillen in omvang (aantallen woorden) van de nieuwe uitgebreide controleverklaringen doen vermoeden dat sprake is van (grote) verschillen qua inhoud. Om die reden zijn deze verklaringen onderwerp van onderzoek en in het navolgende wordt daarop nader ingegaan.

10.3.2 De actuele discussie

Sinds het begin van de 21^e eeuw – mede gevoed door bekende boekhoudschandalen en de financiële crisis – is de discussie over de rol van en de informatievoorziening door de accountant opnieuw en verhevigd opgeblaaid. Door belangrijke stakeholders van ondernemingen en door de politiek, maar ook vanuit

¹⁰ De accountantsverklaring: tekst en uitleg, NIVRA 1991.

de beroepsgroep van de accountants zelf werd gevraagd om meer informatie. Veel gestelde vragen waren: is dat wat in de jaarrekening staat waar (het getrouwe beeld), geeft de jaarrekening voldoende inzicht (wat zijn relevante risico's), wat is de financiële gezondheid van de onderneming (continuïteitsveronderstelling) en hoe heeft de accountant zijn controle specifiek vormgegeven (kernpunten van de accountantscontrole)?

Gedurende het achter ons liggende decennium is vanuit deze vraagstelling veel gediscussieerd en geschreven over de informatievoorziening door de accountant. Een belangrijk aspect in de discussie was de subjectiviteit die een rol speelt bij de formulering van bevindingen. Waar de oorspronkelijke controleverklaring nog kon worden geduid als een 'professioneel oordeel', draait het bij informatie omtrent de risico's en financiële conditie van de onderneming al gauw om het 'oordeel van een professional'. In de bijdragen van de accountantsorganisaties die zich in deze discussie mengden, werd hun tweestrijd zichtbaar. Enerzijds werd begrip getoond voor de vraag om meer informatie, anderzijds leek men bevreesd voor aansprakelijkheidsstellingen vanwege het subjectieve karakter van overige informatie en bijbehorende kwalificaties. Moet de accountant putten uit zijn management letter en zijn accountantsverslag en in zijn verklaring informatie geven over de kwaliteit van de administratieve organisatie, de risicoanalyse en het proces van totstandkoming van de jaarrekening en moet hij een nadere analyse geven van de financiële positie van de onderneming?

10.3.3 Long form auditor's report

In navolging van de Financial Reporting Council (FRC) in het Verenigd Koninkrijk heeft de NBA in Nederland in 2013 een nieuwe uitgebreide controleverklaring ontworpen die de accountant dient te hanteren bij de organisaties van openbaar belang. Bij de jaarrekening 2013 kon deze verklaring op vrijwillige basis worden gehanteerd, vanaf de jaarrekening 2014 (voor het boekjaar dat afsluit op of na 15 december 2014) is deze uitgebreide controleverklaring verplicht. Organisaties van openbaar belang zijn ondernemingen of instellingen wier omvang of functie in het maatschappelijk verkeer van zodanige aard is dat een ondeugdelijk uitgevoerde wettelijke controle van de financiële verantwoording een aanmerkelijke invloed kan hebben op het vertrouwen in de publieke functie van de accountantsverklaring.¹¹ Tot deze groep van ondernemingen worden gerekend de in Nederland aan de beurs genoteerde ondernemingen, banken, centrale kredietinstellingen en verzekeringsbedrijven. Discussies zijn gaande over de uitbreiding van deze groep van ondernemingen. In de jaren 2013, 2014 en 2015 was de nieuwe uitgebreide controleverklaring alleen in het Verenigd Koninkrijk en Nederland voorgeschreven. Met ingang van het verslagjaar 2016 wordt het long form auditor's report ook door

¹¹ Artikel 1 Wet toezicht accountantsorganisaties.

IAASB gelanceerd, waarmee wereldwijd de uitgebreide controleverklaring zal worden toegepast bij in ieder geval de beursgenoteerde ondernemingen.

Het long form auditor's report wijkt qua opzet en inhoud dramatisch af van de controleverklaring zoals die tot 2013 werd gebruikt. De verklaring begint met het oordeel van de accountant: de uitkomst van zijn werkzaamheden. Vervolgens wordt door de accountant informatie verstrekt omtrent de materialiteit (de nauwkeurigheid) waarmee de jaarrekening is gecontroleerd, de controle van de groep waartoe de onderneming behoort, de continuïteitsveronderstelling die aan de jaarverslaggeving ten grondslag ligt, de communicatie met de raad van commissarissen en de relevante verslaggevingsrisico's die door de accountant zijn onderkend inclusief de impact daarvan op de controlewerkzaamheden van de accountant.

Met name de door de accountant benoemde verslaggevingsrisico's – de zogenaamde *key audit matters* – trekken de aandacht. Omtrent de keuze en formulering van de *key audit matters* worden in de richtlijnen minimale handreikingen gedaan. Uiteraard is in de praktijk sprake van een sterke afhankelijkheid van de aard en status van de onderneming wiens jaarrekening wordt gecontroleerd. Daarnaast speelt echter nog een aantal factoren een rol. De accountant die de jaarrekeningcontrole uitvoert, bepaalt wat hij een risico vindt en wat niet. Daarbij zal de accountant bij het kiezen van de woorden om een risico en de bijbehorende controleaanpak te omschrijven afwegingen maken die niet iedere accountant op dezelfde wijze maakt. Tevens speelt bij de redactie van de controleverklaring het vaktechnisch en/of juridisch bureau van de betrokken accountantsorganisatie een bepalende rol, omdat op de achtergrond de dreiging van mogelijke claims wordt gevoeld.

Dit alles leidt ertoe dat sprake is van een grote variëteit aan controleverklaringen, waarbij een duidelijk en eenduidig raamwerk (kader) veelal niet zichtbaar is, met dien verstande dat iedere verklaring begint met het oordeel en eindigt met de naam en handtekening van de accountant. Deze waarneming was de aanleiding tot het uitvoeren van een nader onderzoek.

10.4. Het long form auditor's report nader bekeken

10.4.1 Uitleg bij het onderzoek

Over de jaren 2013, 2014 en 2015 zijn de controleverklaringen verzameld uit de jaarrekeningen van de 76 ondernemingen die in het voorjaar van 2015 waren genoteerd aan de AEX, AMX en AscX.¹² Van deze verklaringen is een groot aantal kenmerken in kaart gebracht. De daaruit verkregen informatie is geanalyseerd op de volgende aspecten: het aantal nieuwe controleverklaringen, de omvang van de controleverklaring, de accountantsorganisatie die de verklaring heeft afgegeven,

¹² Amsterdam Exchange Index (AEX), Amsterdam Midkap Index (AMX) en Amsterdam Small Cap Index (AScX).

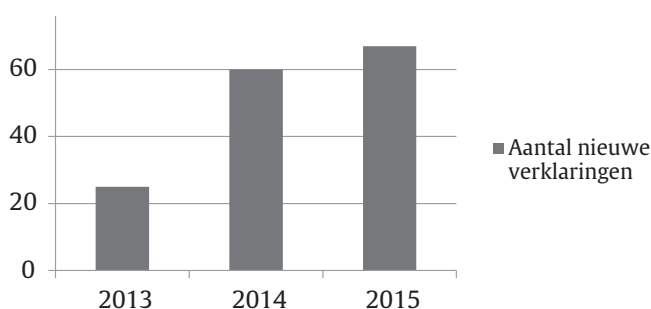
de materialiteit en de basis voor de berekening daarvan en tot slot het aantal en de aard van de *key audit matters*. De uitkomsten van deze analyse zijn hierna toegelicht.

10.4.2 *Uitkomsten van het onderzoek*

Aantal nieuwe controleverklaringen

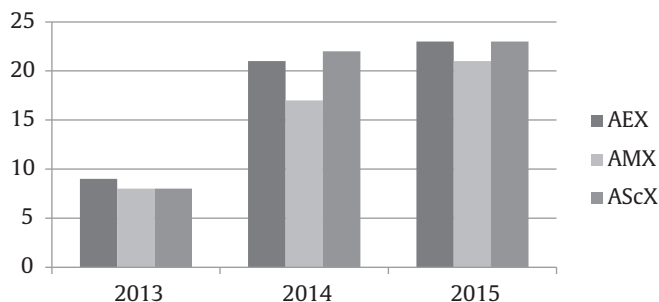
In het boekjaar 2013 was de nieuwe uitgebreide controleverklaring nog niet verplicht, maar was sprake van een overgangsjaar. Ondernemingen en hun accountant konden op basis van vrijwilligheid kiezen voor de toepassing van de nieuwe controleverklaring. Door een beperkt aantal ondernemingen aan de AEX, AMX en AScX (25 van de 76 ondernemingen) is voor deze optie gekozen (grafiek 1).

Grafiek 1: Aantal nieuwe controleverklaringen verdeeld over de jaren



Het lag in de lijn der verwachtingen dat bij de jaarrekening 2014 alle beursgenoteerde ondernemingen een nieuwe controleverklaring zouden hebben ontvangen. Dit is echter niet het geval. De nieuwe controleverklaring is bij 60 van de 76 jaarrekeningen 2014 afgegeven. Dit afwijkende aantal kan worden verklaard doordat drie ondernemingen in 2014 nog niet in deze indexen waren opgenomen, twaalf ondernemingen een controleverklaring hebben ontvangen die is opgesteld op basis van andere regelgeving (naar Frans, Belgisch en Luxemburgs recht) en één onderneming een oude verklaring naar Nederlands recht heeft ontvangen, omdat het boekjaar eindigde op 30 juni 2014.

In 2015 is bij negen jaarrekeningen geen nieuwe controleverklaring afgegeven. Voor één onderneming was sprake van een faillissement, voor de overige acht was – conform 2014 – sprake van buitenlands recht.

Grafiek 2: Aantal nieuwe controleverklaringen per jaar en per beurs

In grafiek 2 is het aantal nieuwe controleverklaringen per index per jaar weergegeven. Hieruit blijkt dat de ondernemingen genoteerd aan de AMX enigszins achterblijven bij de AEX en AScX. De belangrijkste oorzaken daarvoor zijn de ondernemingen naar buitenlands recht en de volatiliteit van de index: de samenstelling van de indexen kan jaarlijks wijzigen.

Omvang van de nieuwe controleverklaring

Zoals hiervoor al toegelicht, is de controleverklaring in de loop der jaren in omvang toegenomen. In tabel 2 wordt inzicht gegeven in het aantal woorden van de controleverklaringen uit de onderzochte periode.

Tabel 2: Aantal woorden in nieuwe controleverklaringen

Omschrijving	2013	2014	2015
Totaal aantal woorden	47.712	169.335	209.882
Aantal nieuwe controleverklaringen	25	60	67
Aantal woorden per controleverklaring	1.908	2.822	3.133

Uit tabel 2 blijkt dat het totaal aantal woorden van de nieuwe controleverklaringen van 2013 naar 2015 explosief is toegenomen. Deze toeneming van het totaal aantal woorden heeft uiteraard te maken met de toeneming van het aantal nieuwe controleverklaringen. Wat belangrijker is, het gemiddeld aantal woorden per verklaring stijgt in 2014 met ongeveer 50% ten opzichte van 2013. Daarmee wordt zichtbaar, dat sprake was van een leerproces, een voorzichtig begin. In 2015 is deze stijging ongeveer 10% ten opzichte van 2014.

De accountants

Ondanks dat regelgeving voor alle accountants hetzelfde is, blijkt uit diverse onderzoeken dat er verschillen zijn in de wijze waarop accountants en hun organisaties naar buiten treden en invulling geven aan specifieke aspecten van het accountantswerk. Om die reden is een aantal kenmerken van de nieuwe

controleverklaringen per accountantsorganisatie in kaart gebracht. In tabel 3 zijn over de jaren 2014 en 2015 de omvang (gemiddeld aantal woorden) en het aantal *key audit matters* weergegeven. De controle van de beursgenoteerde ondernemingen wordt gedomineerd door de vier grote accountantsorganisaties.

Tabel 3: Aantal nieuwe controleverklaringen, woorden en Key Audit Matters (KAM) per accountant

Accountant	Verklaringen		Woorden		KAM	
	2014	2015	2014	2015	2014	2015
Deloitte	12	19	2.329	2.786	3,8	4,1
EY	13	14	2.735	3.062	4,4	4,1
KPMG	15	15	2.570	2.698	3,6	3,5
Mazars	1	1	1.525	1.474	2,0	2,0
PwC	19	18	3.461	4.007	4,3	3,8

Uit tabel 3 blijkt dat de nieuwe controleverklaringen van PwC gemiddeld de meeste woorden bevatten. Bij de jaarrekeningen 2014 telde de kortste nieuwe controleverklaring 1.331 woorden (afgegeven door KPMG). De langste nieuwe controleverklaring omvatte 4.741 woorden (afgegeven door PwC). In 2015 was de kortste nieuwe controleverklaring 1.471 (afgegeven door Mazars). De langste nieuwe controleverklaring omvatte 5.799 woorden (afgegeven door PwC). Een belangrijke reden voor de verschillen in omvang, schuilt in het aantal *key audit matters* dat de accountant heeft opgenomen, zie de nadere analyse hierna. De langste controleverklaring in 2014 van 4.741 woorden bevatte dan ook acht *key audit matters*. In 2015 daarentegen telde de langste controleverklaring van 5.799 woorden, ‘slechts’ zes *key audit matters*. In 2015 was er één controleverklaring met zeven *key audit matters*, deze verklaring was van Deloitte en had 3.736 woorden.

Materialiteit

De diepgang van de controle van de accountant wordt bepaald door de materialiteit. Materialiteit geeft de nauwkeurigheid weer waarmee de accountant zijn werkzaamheden uitvoert (hoe lager de materialiteit, hoe meer werkzaamheden hij zal uitvoeren). Tevens is materialiteit het criterium waaraan de accountant gevonden onjuistheden toetst, omdat de hoogte van de materialiteit met name wordt bepaald door de vraag of het beeld van de jaarrekening zal veranderen als daarin een correctie wordt aangebracht met de omvang van de materialiteit. Tijdens de studie wordt de accountants in opleiding geleerd om de materialiteit te bepalen op basis van het type onderneming. In tabel 3 is beschreven hoe voor de controle van de jaarrekeningen 2014 (60) en 2015 (67) de materialiteit door de accountant is bepaald.

Tabel 4: Bepaling basis voor materialiteit

Basis voor materialiteit	2014	2015
Winst voor belastingen	40	53
Omzet/netto-omzet	12	5
Eigen vermogenratio's	5	6
Brutomarge	2	2
Totale activa	1	3

Uit tabel 4 blijkt dat in het overgrote deel van de nieuwe controleverklaringen wordt toegelicht dat de door de accountant gehanteerde materialiteit is bepaald op basis van de winst voor belastingen. Daarbij dient te worden aangetekend, dat het begrip 'winst voor belastingen' niet eenduidig wordt toegepast. In een aantal gevallen is uiteindelijk gekozen voor EBITDA en in veel gevallen is de winst voor belastingen gecorrigeerd voor incidentele baten en lasten. De percentages waarmee de materialiteit is bepaald op basis van (een afgeleide van) de winst, variëren van 2,5 tot 8,5 met een modus van 5. Door de winst al dan niet te corrigeren voor rente, afschrijving en incidentele baten en lasten, ontstaat uiteindelijk een zeer gevarieerd beeld. Wat hieruit naar voren komt, is dat bij de bepaling van de materialiteit de accountant zich niet zonder meer baseert op de posten die beeldbepalend zijn in relatie tot de aard van de onderneming. In de praktijk blijkt de accountant zich hiervoor in de meeste gevallen te baseren op de winst voor belasting.

Opmerkelijk is dat in 2015 ten opzichte van 2014 nog vaker de winst voor belastingen als basis is genomen. Dit wordt voor een deel verklaard, doordat in 2015 meer verklaringen zijn gepubliceerd (69 in 2015 ten opzichte van 60 in 2014). Daarnaast lijkt ook sprake te zijn van een verschuiving van omzet/netto-omzet als basis naar de winst voor belastingen. Een ander meer opvallend verschijnsel daarbij is, dat bij de wisseling van accountantsorganisatie (in 2015 in gang gezet door de nieuwe regelgeving die gericht is op accountantsrotatie) de nieuwe accountant met regelmaat een andere basis kiest om de materialiteit te berekenen. Een nadere analyse leert, dat dit in meerdere situaties leidt tot een substantieel lager materialiteitsbedrag. In een enkel geval is het bedrag van de materialiteit zelfs bijna gehalveerd. Dit zou een enorme impact moeten hebben op de diepgang en dus omvang van de accountantscontrole.

Tabel 5: Materialiteit in euro's

Materialiteit	2014	2015
Gemiddelde	€ 50 miljoen	€ 46 miljoen
Hoogste (AEX)	€ 1,3 miljard	€ 1,1 miljard
Laagste (AScX)	€ 155.000	€ 158.000

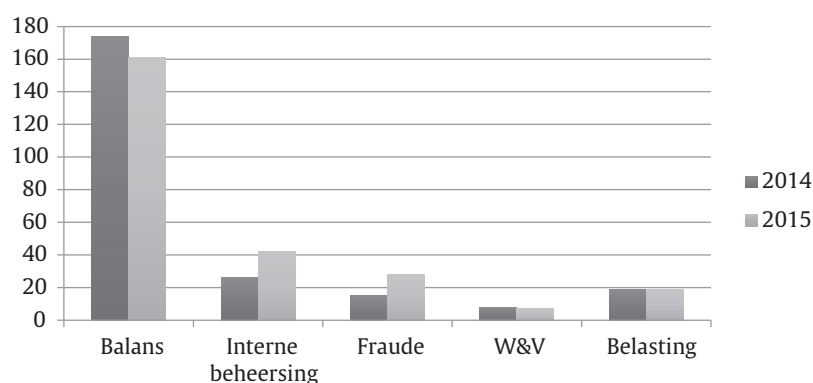
Zoals in tabel 5 is zichtbaar gemaakt, is sprake van grote verschillen in hoogte van de materialiteit. De hoogte van de materialiteit wordt uiteraard in sterke mate beïnvloed door de omvang van de onderneming in euro's, maar dus blijkbaar ook door de accountant die verantwoordelijk is voor de controle van de jaarrekening. Naast de vragen die deze constatering oproept, kan men zich ook afvragen of bij de bepaling van de materialiteit uiteindelijk ook de maatschappelijke aanvaardbaarheid van de hoogte van het bedrag moet meewegen.

Key audit matters

Met de vermelding van de materialiteit in de controleverklaring geeft de accountant inzicht in een relevant aspect van zijn controleaanpak. Maar de kern van de nieuwe controleverklaring is het deel waarin de accountant zijn *key audit matters* presenteert. Deze *key audit matters* zijn de kernpunten in de controleaanpak van de accountant: de gebeurtenissen, processen of posten die een belangrijke impact hebben op het beeld van de jaarrekening en die een mogelijk risico van een onjuiste presentatie met zich meebrengen. De accountant benoemt in zijn verklaring deze kernpunten en geeft daarbij aan hoe hij in zijn accountantscontrole aan deze kernpunten aandacht heeft besteed.

In het navolgende is een analyse opgenomen van de *key audit matters* in de controleverklaringen 2014 en 2015. Om een analyse te kunnen uitvoeren, zijn de *key audit matters* ingedeeld in vijf categorieën ten aanzien van (1) posten in de balans (veelal waarderingsvraagstukken); (2) de kwaliteit van de interne beheersing; (3) frauderisico's; (4) posten in de winst- en verliesrekening (veelal vraagstukken ten aanzien van allocatie van kosten of opbrengsten); en (5) fiscale vraagstukken. In grafiek 3 is inzichtelijk gemaakt welke typen *key audit matters* de accountants in hun controleverklaringen hebben benoemd. In totaal zijn in 2014 en 2015 door de accountant 242 en 257 *key audit matters* gerapporteerd.

Grafiek 3: Key audit matters in de controleverklaringen 2014 en 2015



Uit grafiek 3 blijkt dat het overgrote deel van de *key audit matters* betrekking heeft op balansposten. Een nadere analyse leert, dat het daarbij in veruit de meeste situaties draait om de waardering van de immateriële en materiële vaste activa en direct daarmee samenhangende latente belastingverplichtingen. De presentatie van deze posten in de jaarrekening wordt op grond van verslaggevingsvoorschriften sterk beïnvloed door waardebeoordelingen op basis van het verdienend vermogen van de onderneming (*impairment*-berekeningen).

Een bijzondere categorie *key audit matters* wordt gevormd door de frauderisico's. In tabel 6 is een overzicht weergegeven van het aantal keren dat door de grote accountantsorganisaties een frauderisico in de controleverklaring is opgenomen.

Tabel 6: Frauderisico's opgenomen in de controleverklaringen van de grote accountantskantoren

Frauderisico's	2014	2015
Deloitte	4	9
EY	2	4
KPMG	5	6
PwC	4	9

Vrijwel alle accountantsorganisaties hebben in hun controleaanpak standaard twee significante frauderisico's opgenomen. Dit betreft het risico op resultaatsturing (*revenue recognition*) en het risico op het doorbreken van de interne controle door de directie (*management override of internal control*). De aanduiding significant, creëert de verwachting dat deze twee risico's beide in de controleverklaringen worden opgenomen. Dit is echter niet altijd het geval. Uit tabel 6 blijkt dat frauderisico's in beperkte mate als *key audit matter* zijn benoemd, 15 keer in 2014 en 28 keer in 2015. Omdat in een aantal gevallen beide risico's in één controleverklaring zijn genoemd, is het aantal controleverklaringen met frauderisico's zelfs kleiner.

Ten slotte zijn uit de analyse van de *key audit matters* nog enkele bijzonderheden naar voren gekomen, zoals de controleverklaring waarin de overgang naar de nieuwe accountant als risico is benoemd (waarmee de betreffende accountant de kwaliteit van zijn eigen jaarrekeningcontrole als aandachtspunt aanmerkt) en het feit dat slechts eenmaal de (dis)continuïteit van de onderneming als significant risico is opgenomen. Dit houdt in, dat – volgens de betrokken accountants – bij alle ondernemingen aan de AEX, AMX en AScX (op één na) de continuïteitsveronderstelling niet ter discussie staat.

In tabel 3 is inzicht gegeven in het gemiddeld aantal *key audit matters* per accountantsorganisatie en de gemiddelde omvang daarvan, uitgedrukt in het aantal woorden. Daarin wordt zichtbaar dat de omvang van de verklaring uiteraard wordt

beïnvloed door het aantal *key audit matters*, maar een tweede belangrijke factor daarbij is de diepgang waarmee de *key audit matters* worden beschreven. De verschillen in diepgang waarmee de *key audit matters* worden genoemd, zijn groot. Waar in de ene verklaring de *key audit matters* slechts constaterend worden benoemd, met een beknopte beschrijving van de impact daarvan op de controle-aanpak, wordt in de andere verklaring een ruime toelichting gegeven, soms zelfs uitmondend in een oordeel van de accountant omtrent de waarde en presentatie van een specifieke *key audit matter* in de jaarrekening.

10.5. Enkele kritische beschouwingen

De nieuwe uitgebreide controleverklaring – het *long form auditor's report* – is een vruchtbare bron voor onderzoek en zal dat in de komende jaren blijven. In dit hoofdstuk is een eerste beknopte analyse uitgevoerd op basis van enkele kenmerken van het *long form auditor's report*. Uit deze analyse komt een aantal opvallende bevindingen naar voren.

Aantal long form auditor's reports De nieuwe controleverklaring is in 2014 in Nederland verplicht gesteld voor de organisaties van openbaar belang, waartoe de beursgenoteerde ondernemingen horen. Het is opvallend, dat ondanks de actuele discussie en de roep om meer transparantie slechts een derde van de ondernemingen aan de AMX, AEX en ASX in 2013 vrijwillig heeft gekozen voor de nieuwe controleverklaring. De keuze voor de nieuwe controleverklaring moet worden gedragen door zowel de onderneming als haar accountant. Wat de oorzaak is van het niet opnemen van de nieuwe controleverklaring is niet duidelijk. Het zal in ieder geval veelal zo zijn geweest dat de onderneming (de cliënt) er dan niet om heeft gevraagd, maar daarbij kan het ook zo zijn dat de accountant deze optie niet onder de aandacht heeft gebracht en er wellicht ook niet op heeft aangedrongen. Navraag onder accountants leert, dat niet elke accountant een vrijwillig verzoek om de nieuwe controleverklaring met enthousiasme ontvangt.

Dat niet alle aan de Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen in 2014 en 2015 een *long form auditor's report* in hun jaarverslag presenteren, wordt voor het merendeel veroorzaakt doordat ondernemingen die zijn opgericht naar buitenlands recht, blijkbaar op dat punt niet aan de Nederlandse wet hoeven te voldoen.

Omvang van de long form auditor's reports Na een aarzelend begin met *long form auditor's reports* van gemiddeld ruim 1.900 woorden in 2013, naar ruim 2.800 in 2014 is het gemiddelde opgelopen naar ruim 3.100 woorden in 2015. Naast gemiddelde waardes bestaan ook uitschieters. De kortste

verklaring in 2015 telde ruim 1.400 woorden en de langste verklaring 5.800 woorden. Wat moeten stakeholders met een controleverklaring van 5.800 woorden? Ter oriëntatie: op dit punt in dit hoofdstuk aanbeland, heeft u vanaf de titel van dit hoofdstuk ‘pas’ 5.300 woorden achter u gelaten.

En wat zeggen de verschillen qua omvang tussen de gemiddelden van de grote accountantsorganisaties? De gemiddelde omvang varieert van ruim 2.700 tot 4.000 woorden en het verschil in omvang wordt niet per se veroorzaakt door het aantal *key audit matters*, maar ook door de wijze waarop *key audit matters* worden beschreven. Daarmee kan worden gesteld dat – uitgaande van de positieve insteek dat meer informatie de transparantie verhoogt – een groter aantal *key audit matters* niet per definitie inhoudt dat de informatiewaarde van de verklaring toeneemt. Het is in dit verband ook goed om op te merken, dat de nieuwe controleverklaring begint met de paragraaf inzake het oordeel van de accountant. Als het oordeel direct bekend is, voelt de doorsnee stakeholder dan nog de behoefte om verder te lezen en zich te verdiepen in de *key audit matters*?

Materialiteit

Uitgaande van de definitie van het begrip materialiteit (een aanpassing van de jaarrekening die het beeld van de jaarrekening doet veranderen) is het begrijpelijk dat het bedrag van de materialiteit bij zeer grote ondernemingen hoog kan oplopen. Maar het is de vraag of het maatschappelijk verkeer het materialiteitsbegrip op zijn juiste waarde kan inschatten, als de materialiteit het niveau van € 1 miljard overschrijdt. Bovendien geeft de vermelding van de omvang van de materialiteit geen enkele informatie over de afwijkingen die wel zijn geconstateerd en wordt ook niet zichtbaar of sprake is geweest van correcties groter of kleiner dan de materialiteit. Bovendien zou geconcludeerd kunnen worden, dat na wisseling van accountant in een aantal gevallen beduidend nauwkeuriger wordt gecontroleerd. Dat is dan wellicht een winstpunt, maar is het goed dat blijkbaar sprake is van grote verschillen tussen accountants(organisaties)?

Key audit matters

Het is bijzonder dat een groot deel van de *key audit matters* de waardering van balansposten betreft, waarvan het overgrote deel gaat over de waardering/impairment van de (im)materiële vaste activa (met de bijbehorende impact op de belastinglatentie). De controle van de juistheid van de waarderingsgrondslagen van de (im)materiële vaste activa is inderdaad complex en vaak gericht op schattingen en verwachtingen. De accountant schakelt daarvoor over het algemeen waarderingspecialisten in, omdat hij zelf op dat vlak niet voldoende deskundig is. Het is de accoun-

tant echter niet toegestaan om in de controleverklaring de inzet van andere deskundigen te vermelden.¹³ Hij is ongedeeld eindverantwoordelijk voor de controle. Is dan bij deze *key audit matters* sprake van een adequate toelichting bij de controleaanpak?

Op 10 juni 2016 verzochtte Jos Nijhuis – CEO van Schiphol NV – in zijn toespraak ter gelegenheid van het afscheid van Hans Gortemaker bij de Erasmus Universiteit Rotterdam dat de complexe waarderingsgrondslagen van IFRS voor de stakeholders van weinig waarde zijn en hij dacht met weemoed terug aan de tijd dat accountants de kwaliteit van de interne beheersing nog ter discussie stelden. In de controleverklaringen 2015 zijn 42 *key audit matters* opgenomen die op enigerlei wijze ingaan op vraagstukken van interne beheersing. Dat is in vergelijking met het aantal balans gerelateerde *key audit matters* een beperkt aantal.

Minstens zo belangrijk als het onderwerp van een *key audit matter*, is de wijze waarop het betreffende kernpunt wordt beschreven. Vaak is sprake van constaterende teksten met beperkte diepgang. Slechts in enkele gevallen is sprake van echt informerende teksten met een toelichting bij de controleaanpak die uitmondt in een conclusie. Daar ontstaat een spanningsveld. Hoe informatiever de teksten, hoe langer de verklaring en hoe lang kunnen verklaringen worden voordat de informatiewaarde afneemt?

Hoe belangrijk is het voor de stakeholders om te weten dat de waardering van (im)materiële vaste activa onder IFRS een complexe aangelegenheid is? Zou de stakeholder meer gebaat zijn bij de informatie die nu in het accountantsverslag is opgenomen, zoals het verloop van het controleproces, de kwaliteit van de interne beheersing en een aanvullende financiële analyse? Daarnaast leert een vluchtige analyse dat de risico's die de ondernemingsleiding rapporteert in de risicoparagraaf van het bestuursverslag over het algemeen niet over hetzelfde gaan als de *key audit matters* die de accountant benoemt in zijn controleverklaring. Daar waar de risicoanalyse van de ondernemingsleiding meer gericht is op de operationele, tactische en strategische risico's, is de risicoanalyse van de accountant vooral gericht op benoeming van de verslaggevingsrisico's.

Frauderisico's En dan tot slot: welke conclusies kunnen worden verbonden aan het feit dat slechts in enkele verklaringen melding wordt gemaakt van de significante frauderisico's? Betekent dit, dat deze risico's

¹³ NV COS 620: Gebruikmaken van de werkzaamheden van een door de accountant ingeschakelde deskundige.

concreet aanwezig zijn bij de ondernemingen waar ze wel in de controleverklaring zijn opgenomen? Is hier sprake van een *personal touch*? Durven sommige accountants het niet aan om deze risico's te benoemen? Is sprake van druk vanuit de cliënt? Hoe moet de stakeholder dit alles wegen? Op dit punt zou een nadere handreiking de consistentie kunnen bevorderen.

10.6. Conclusie en vooruitblik

Na drie edities *long form auditor's reports* in Nederland wordt zichtbaar dat sprake is van een leerproces. Op dit moment zijn veel verschillen in omvang, inhoud en kwaliteit waarneembaar. Verschillen in omvang en inhoud zijn logisch, want die worden mede bepaald door de aard en status van de ondernemingen waarvan de jaarrekening wordt gecontroleerd. Van verschillen in kwaliteit zou geen sprake mogen zijn.

Een belangrijke vraag is: wat levert het de stakeholders op als de komende vijf tot tien jaren dezelfde *key audit matters* in de controleverklaringen worden benoemd? Toch lijkt dat logisch, want stel je voor als ieder jaar andere *key audit matters* worden gerapporteerd. Wellicht is het een optie om het bestuur van de onderneming in de risicoparagraaf in het bestuursverslag – naast de operationele, tactische en strategische risico's – ook de verslaggevingsrisico's op te laten nemen. Dan kan de accountant daarnaar verwijzen en kan de daardoor ontstane ruimte in de controleverklaring voor andere belangrijke informatie worden gebruikt, zoals bijvoorbeeld de belangrijkste bevindingen uit het accountantsverslag.

De controleverklaring behoort tot het domein van de accountant. De controleverklaring en de daarin opgenomen *key audit matters* worden geschreven vanuit het perspectief van de accountant. Onduidelijk is of en in welke mate de cliënt (de organen belast met governance) invloed heeft op de inhoud en redactie van de controleverklaring. Waar in de theorie vaak wordt gesteld dat auditing een rationeel proces is, blijkt dit in de praktijk veelal een relationeel proces te zijn. Komt dit ook tot uitdrukking in de redactie van de controleverklaring?

Is met de invulling van de controleverklaring in haar huidige vorm tegemoetgekomen aan de wensen van de relevante stakeholders? Is de doorsnee uitgebreide controleverklaring anno 2015 het doel geweest van de invoering van deze controleverklaring? Een uitgebreide consultatie van de relevante stakeholders lijkt gewenst.

Als de verschillen ten aanzien van de controleverklaring tussen de accountantsorganisaties blijven bestaan, ontstaat mogelijk een risico dat de controleverklaring een criterium wordt bij de accountantskeuze. Het is duidelijk dat het document verder moet rijpen. De NBA zal daarin een belangrijke rol spelen, maar ook de

accountantsorganisaties – die uiteraard ook kijken naar wat de anderen doen – en de stakeholders zullen input moeten leveren. Het specifieke karakter van de controleverklaring per onderneming is een groot goed, maar vergelijkbaarheid is ook van belang. In een tijd waarin uniformering belangrijk wordt geacht en digitalisering de maat der dingen lijkt te worden, is het wellicht de toekomst dat geen controleverklaring meer wordt verstrekt, maar dat via een digitale link het gestandaardiseerde accountantsdossier via internet integraal toegankelijk wordt. Dan kan de geïnteresseerde stakeholder naar eigen inzicht beoordelen langs welke route, keuzes, bevindingen en afwegingen de accountant tot zijn oordeel is gekomen.

